

ועשית מעקה לגגך

מתי גג נכלל במכירת בית?

בפרק המוכר את הבית (סא, א) איתא במשנה: "המוכר את הבית לא מכר וכו' ולא את הגג בזמן שיש לו מעקה גבוה עשרה טפחים וכו'". ובגמ' שם (סג, ב) התייחסות לדברי המוכר – אם הזכיר רומא ועומקא, אם לאו. וצ"ב האם ענין מעקה גובה י' ענינו אומדנא גרידא בדעת בני אדם (האם הגג כלול במכירת הבית או לא) או שיש כאן השפעה של דיני מצות מעקה.

מצות 'ועשית מעקה לגגך'

בפ' כי תצא (כב, ח) נאמר: "כי תבנה בית חדש ועשית מעקה לגגך ולא תשים דמים בביתך כי יפל הנפל ממנו". מוני המצוות (הרמב"ם וספר החינוך) מנו שתי מצוות: עשיית מעקה כעשה ולא תעשה דלא תשים דמים בביתך. בגדר המצוה נחלקו ראשונים. הסמ"ק (קנב) כותב "ומסקינן ועשית זו מצות עשה, לא תשים זו מצות לא תעשה ונראה דאפילו הכי פעמים יש עשה בלי ל"ת כגון נפל המעקה, ולא תעשה בלי עשה כגון מעמיד סולם רעוע ולכן חלקתים לשתי מצוות". ז"א שהסרת מכשולות אינה כלולה במצות עשה של מעקה אלא בלאו בלבד.¹ אף הסמ"ג (עשין עט) נוקט כך ומוסיף שמצות המעקה היא רק על גג הבית ואילו בורות ובארות (שנתרבו בספרי) נתרבו ללאו ולא לעשה. ולכן כתב הסמ"ג שבגג של בית צריך מעקה גבוה י' טפחים ואילו לבור די בשלשה טפחים. פשוט לשון הרמב"ם מורה שיש עשה על כל המכשולים (עשין קפד) וז"ל: "שציונו להסיר המכשולים וסכנות בכל מושבותינו וזה שנבנה כותל סביב הגג וכו' וכן כל המקומות המסוכנין והרעועין וכו' והוא אמרו יתעלה ועשית מעקה לגגך". אמנם המנ"ח (מ' תקמו) דייק מדברי הרמב"ם בהלכות שהעשה הוא בגג בלבד; וז"ל הרמב"ם (רוצח ושה"נ יא): "[א] מצות עשה לעשות אדם מעקה לגגו שני ועשית מעקה לגגך, והוא שיהיה בית דירה אבל בית האוצרות ובית הבקר וכיוצא בהן אינו זקוק לו... [ד] אחד הגג ואחד כל דבר שיש בו סכנה וראוי שיכשל בו אדם וימות כגון שהיתה לו באר או בור בחצירו בין שיש בהן מים בין שאין בהן מים חייב לעשות להן חוליה גבוהה עשרה טפחים או לעשות לה כסוי כדי שלא יפול בה אדם וימות. וכן כל מכשול

¹ הגרי"פ בבאורו לספר המצוות של רס"ג (עשה עז) הראה שכך דעת תוסי' בקידושין לד, א.

שיש בו סכנת נפשות מצות עשה להסירו ולהשמר ממנו ולהזהר בדבר יפה יפה שני השמר לך ושמור נפשך, ואם לא הסיר, והניח המכשולות המביאין לידי סכנה, ביטל מצות עשה ועבר על לא תשים דמים". רק בגג ובור הפנה הרמב"ם לעשה של מעקה ואילו ביחס לשאר המכשולות הביא פסוק אחר 'השמר לך ושמור נפשך'.²

שיעורין של תורה

הכותרת באות א בפרק 'שיעורי המצוות' בספר שיעורין של תורה היא: מעקה, מחיצה. ושם נקבע ש"שיעור גובה המעקה וכן שאר מחיצה לענין שבת סוכה וכלאים, הוא עשרה טפחים וראוי מאד שיהא גובה מטר אחד וכו'". מדברים אלו ניכר שגדר מעקה כמחיצה (יוכן שאר מחיצה) ודומה שיש בה מן החידוש, ששיעור מעקה זהה ונובע מהלכות מחיצה.³

שלש קושיות

במס' חולין (קלו,א) דרשו מתיבת גגך שבתאי כנסת שאינם גגך אינם צריכים מעקה. והקשה מהר"ם שיק (על ספר החינוך מ' תקמז) ממנ"פ: אם לא משתמשים בגג בית הכנסת מהיכילי תיתי לחייב ואם משתמשים בגג מה הסברה לפטור והרי מקרא מלא הוא 'ולא תשים דמים בביתך'. החזו"א (ליקוטים חו"מ יח,ב) הוסיף לשאול מבית שאין בו ד' על ד' שפטור ממעקה (כמבואר בסוכה ג,א) ומבית שאין בתוכה גובה י' (ב"ק נא,א) שפטור ממעקה – סוכ"ס יש כאן משום 'ולא תשים דמים'. (וכיוצ"ב יש לשאול מגג בית התבן והבקר).

שיטת מהר"ם שיק

מכח קושיתו הסיק מהר"ם שיק שבהכרח צ"ל שיש חידוש במצות מעקה שלא מחוייבים בו מכח הפסוק ד'ולא תשים דמים'. וחידוש שגג בית חייב במעקה אף אם אינו רוצה להשתמש בגג כלל. ואם משתמשים בגג בית הכנסת יתחייבו במעקה מכח הלאו ד'לא תשים דמים' ורק למקרה שאין שימוש בגג בית הכנסת נצרך הלימוד לגגך ולא גג בית הכנסת.

² ראה בענין זה בספר דבר אברהם ח"א סי' לו.

³ ראה לקמן מהמנ"ח והעמק ברכה בענין שיעור המחיצה.

שיטת החזו"א

איתא במו"ק (יא,א) במסגרת דיני חול המועד ש"עושין מעקה לגג ולמרפסת מעשה הדיוט אבל לא מעשה אומן". הראב"ד והריטב"א שאלו מדוע רק מעשה הדיוט מותר הרי זו מצות עשה. ותרץ הריטב"א (הו"ד בבאור הלכה תקמ ד"ה וכן) שמדובר בגג שלא רגילים להשתמש בו ואנו חייב במעקה אלא שהוא בעצמו רוצה להתקין מעקה משום שמירה. כיוצ"ב כתב החזו"א: גג שאינו בשימוש פטור מן המעקה. לחזו"א חוזרות כל השאלת הנ"ל והוא אינו סובר כמהר"ם שיק.

וחידש החזו"א שהואיל והמשתמש בגג זוכר – בטבעו – שנמצא הוא במקום שעלולים ליפול ממנו, אין הגג בכלל המכשולות, כמו שמותר לטפס על עצים או לבנות גג – מודעים לכך שזהו מקום סכנה. 'לא תשים דמים' שייך בבור וכד' שלא יודעים שיש להיזהר במקום זה. אמנם חידשה תורה שיש לשים מעקה אף בגג שאפשר להיזהר בו וחידשה שיש לחשוש לסכנת הנופל אבל רק בתנאים הידועים (מידות המקום וכו').

ובלשונו:

ונראה דכל גג אינו בכלל המכשולות, שאין הזיקו מצוי כל כך, שהעומד על הגג זכור בטבעו להזהר, וגם הוא מנהגו של עולם, וכמו שמותר לעלות באילן ומותר לבנות הגגין והעליות בלא מעקה סביביו. וכדאמר בב"מ קיב, א מפני מה עלה זה בכבש ונתלה באילן ומסר עצמו למיתה וכו' אלא שבגג בית חידשה תורה מצות מעקה ולהקפיד על סכנת הנופל. ובוה צריכין לתנאי תוכו יי ודי' על ד' ושידור שם אדם, אבל המשתמש על הגג שאין תחתיו דירה, לא חייבה תורה מעקה, והוי כל פעם כמו מי שעולה באילן.⁴

יש שכתבו לסייע לדברי החזו"א מדברי הפמ"ג בפתחה להלכות נט"י. לאחר שציין הפמ"ג את דברי הרשב"א (תורת הבית) שהמסובין אינם מברכים על נטילת מים אחרונים כי אין מברכים על חוב ושמירת נזקין, ואת דברי הרמב"ם (ברכות יא,ד ושם ח) ש'נטילת ידים באחרונה אין מברכין על הסכנה', הקשה

⁴ המשפט האחרון מתייחס למרפסת ומחייב דיון בפני עצמו ועוד חז"ל. ועי' כתבי קה"י זרעים וכו' סי קס 'בענין אי גוזזטראות שלנו חייבין במעקה'.

מדוע – איפוא – מברכים על מעקה?⁵ ותרחץ: "וצריך לומר במעקה אף על פי שהיא משום סכנה אינו בבירור שמא יארע שיפול הנופל, והוה מצות עשה, משום הכי מברכין עליו, מה שאין כן היכא דשכיח וברי היזקא".⁶

שימוש בגג ללא מעקה

כאמור החזו"א נקט שאין איסור בשימוש בגג שאין לו מעקה ונראה שאזיל לשיטתו שהשימוש ללא מעקה אינו סכנה גמורה כי מודעים לכך שיש להיזהר. הדבר אברהם (ח"א לו ענף ו) סבור שאם 'אין בו מעקה... אסור להשתמש בו'. עפ"י הבנה זו מסביר הדבר אברהם את דין משנתנו – המוכר בית לא מכר הגג עמו אם יש לו מעקה בגובה י. כי המקום מותר בשימוש אבל ללא מעקה הגג אסור בשימוש וטפל לבית.

שמעתי מר' יואב מילר הי"ו, הוכחה לשיטת החזו"א: במסכת סוכה ד, ב, איתא: נעץ ארבעה קונדסין בד' פינות הגג וסיכך על גבן. יש דעה שאומרים גוד אסיק לקירות הבנין וכשר לסוכה. והרי אין כאן מעקה ואסור להשתמש בגג? לכאורה ראייה לשיטת החזו"א, אא"כ נדחוק ונעמיד בגג של בית כנסת או בית שאין בו ד' על ד' וכד'.⁷

עמק ברכה: מעקה אינה מחיצה⁸

המני"ח (מ' תקמו) מעיר על כך שהרמב"ם והשו"ע סתמו שגובה מעקה י' טפחים ולא ציינו שצריך שוחקות. העמק ברכה משיג על שאלה זו וניכר שאינו סובר כחזו"א: הא דבעינן שוחקות (ראה עירובין דף ג) הני מילי בכל דוכתא דבעינן שיעור כגון סוכה, מבוי וכלאים אך גובה י' במעקה אינו מהלכות

⁵ רע"א (חולין קה,א) הקשה על דברי תוסי' שלא מברכים על נטילת מים אחרונים שלא מברכים על דבר שהוא לצורך גופו, מדוע אם כן מברכים על מעקה? – בפנים הוצגה שאלה זו בסתמא על דברי הרמב"ם; ועי' פמ"ג פתיחה להלכות נט"י.

⁶ ע"ש בפמ"ג שהציעה תירוץ אחר: "ועוד י"ל מצות עשה מן התורה מברכין אף בסכנה, ושאיני הני דרבנן ומשום סכנה".

⁷ שו"ר מי שתמה בלשון: 'אטו ברשיעי עסקינן, ויש להוסיף שאף אם נעמיד נידון הגמי ברשיעי ייתכן ואם חשיב סכנה ואסור להשתמש בגג אולי הסוכה פסולה כי היא לא ראויה לדיר.

⁸ להבנתנו שהעמק ברכה חולק על החזו"א וכך ניכר מדבריו צ"ע מש"כ בהלכות חוה"מ. אות ו בבאור משנה דמו"ק דעושינן מעקה לגג בחוה"מ מעשה הדיוט בלבד, נקט ממש כסברת החזו"א שמדובר במעקה שאין בו חיוב מצד הסכנה וצ"ע וזכה בהערה זו בספר מצות המלך מ"ע קפד.

מחיצין וראיה פשוטה – תרגום אונקלוס לתיבת מעקה היא תיקא ורש"י פרש שזהו תיק שמשמר מה שבתוכו נמצא שבמעקה אין דין של מחיצה כלל אלא בבחינת תיק המגן שלא יפלו. ואם כן מה שזכר י" טפחים ביחס לגובה מחיצה אינו מתורת שעור אלא מתורת אומדנא שבהכי מגן מנפילה וממילא אין מקור להצריך שוחקות.

והוסיף שהסמ"ג (מ' עט) כתב שבספרי אתרבי בור למעקה ודי בשלשה טפחים. ויש שפרשו שאיתרבי ללאו בלבד אבל לא לעשה ולנ"ל אין הכרח ואפשר לומר שבור איתרבי נמי לעשה דמעקה ומ"מ שיערו חכמים שדי במעקה שלשה כדי להיזהר מנפילה לבור. ונפ"מ שצריך לברך כשמתקין מעקה לבור.

מעשה רב

בספר מעשה רב המתאר הנהגות של הגר"א נאמר (אות ק):

באר צריך להגביה המחיצה יו"ד טפחים היינו אמה ושני שלישי אמה,
ולברך ברכת מעקה.

שמע מינה מדברי הגר"א תלת: מצות העשה נוהגת אף בבור. מברכים על קביעת מעקה. אף בבור בעי מעקה י" טפחים.